RADOSŁAW KULINIAK
MARIUSZ PANDURA

„Jestem filozofem świata” (Κόσμου φιλόσοφός εἰμι)

Roman Witold Ingarden (1893–1970)

Część druga:
lata 1939–1970

Kęty 2020
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

FUNDAMENTA
Studia z historii filozofii
t. CII
Seria pod redakcją Mikołaja Olszewskiego, Zbigniewa Nerczuka i Antoniego Szweda

© 2020 by Radosław Kuliniak and Mariusz Pandura
© 2020 by spadkobiercy R.W. Ingardena for the pictures and archival materials

The license for this edition belongs to the Wydawnictwo Marek Derewiecki.
All rights reserved.

Wydanie pierwsze

Recenzenci: prof. dr hab. Jarosław Rolewski,
dr hab. Ryszard Wiśniewski
Redakcja i korekta: Łukasz Front
Projekt okładki i łamanie: PA
Druk i oprawa: Drukarnia Wielkopolska Sp. z o.o.
ul. Dziewińska 41,
60-178 Poznań

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Praca powstała w ramach badań prowadzonych w Centrum Badawczym Ingarden Uniwersytetu Wrocławskiego

Na okładce wykorzystano zdjęcie Romana Witolda Ingardena wykonane w Krakowie w 1960 roku

ISBN 978-83-66315-48-8

Wydawnictwo Marek Derewiecki
ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty
tel./fax 33/8454149, 603931607
e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl
Księgarnia: www.derewiecki.pl
Dystrybucja: tel. 502637305

Przedmowa

W pięćdziesiątą rocznicę śmierci Romana Witolda Ingardena mamy ogromny zaszczyt przedstawić drugą część jego biografii. Przystępując do jej sporządzenia, długo zastanawialiśmy się, jak ją napisać. W przypadku części pierwszej [1] korzystaliśmy przede wszystkim z bogatych zasobów archiwalnych, z opublikowanych już materiałów źródłowych dotyczących życia i działalności filozofa, jak również z prasy okresu zaborów i dwudziestolecia międzywojennego dostępnej w bibliotekach cyfrowych. W przypadku drugiej części zakres opublikowanych źródeł informacji dotyczących życia filozofa znacznie się zawęził. Dlatego też zdecydowaliśmy się oprzeć nasze rozważania przede wszystkim na korespondencji, dostępnej w archiwalnej, źródłowej wersji papierowej [2]. Oczywiście nie brakowało trudności z jej odczytaniem. Nasze kwerendy były prowadzone przede wszystkim w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz w Archiwum Rodzinnym Ingardenów w Krakowie, które znajduje się pod opieką Krzysztofa Ingardena, wnuka filozofa. Byliśmy też w archiwach we Lwowie. Kwerendy te pokazały, że materiały archiwalne Ingardena są rozproszone, a w znacznej części nie zostały dotąd uporządkowane. Sprawę tę opiszemy osobno w przygotowywanym przez nas *Przewodniku po archiwaliach Romana Witolda Ingardena*. Nabyta przez nas podczas licznych kwerend wiedza uświadomiła nam, przed jakim zadaniem stanęliśmy. Rozproszony materiał archiwalny, a także ograniczony dostęp do niewielkiej w tym względzie fachowej literatury spowodował, że musieliśmy dokonać istotnego wyboru. W trakcie licznych rozmów

---

[1] Zob. R. Kuliniak, M. Pandura, *„Jestem filozofem świata" (Κόσμου φιλόσοφός εἰμι). Roman Witold Ingarden (1893–1970). Część pierwsza: lata 1893–1938*, Kęty 2019.

[2] Częściowo sięgaliśmy do Cyfrowego Archiwum Romana Ingardena (ingarden.archive.uj.edu.pl), które tworzone jest obecnie przez zespół profesora Leszka Sosnowskiego w Krakowie.

ustaliliśmy, że wybierzemy drogę trudną, lecz naszym zdaniem konieczną. Uznaliśmy, chcąc być wiernym zasadzie rzetelności naukowej, że musimy sięgnąć i oprzeć naszą narrację w drugiej części biografii w znacznej mierze na pozostawionej przez filozofa korespondencji. Jest ona pierwszorzędnym materiałem źródłowym, zawierającym ogrom informacji na temat jego życia prywatnego, jak również spraw naukowych.

Zamiar ten w pierwszym momencie wydawał się bardzo trudny do zrealizowania. Trzeba było w niedługim czasie przeczytać i przeanalizować ogromną ilość listów. To właśnie zachowane listy sprawiły, że mogliśmy wniknąć drobiazgowo w istotę najważniejszych spraw życiowych i naukowych filozofa. W korespondencji zawarte zostały zarówno informacje o życiu Ingardena, relacjach ze środowiskiem filozoficznym w Polsce i na świecie, a przede wszystkim drobiazgowy opis i geneza wychodzących spod jego pióra prac filozoficznych. Dziś zapominamy często o tym, że *Spór o istnienie świata* powstawał we Lwowie w czasie dwóch okupacji (niemieckiej i sowieckiej), a kończony był w Pieskowej Skale, gdzie było słychać huk armat zwycięskiej armii radzieckiej zdobywającej Kraków. Nie pamiętamy też o tym, że we Lwowie w czasie drugiej wojny światowej powstawała *Poetyka*, dzieło równie ważne, co niezwykle ciekawe. Nie można też byłoby odtworzyć bez listów filozofa kulisów dziejów jego awansu naukowego. Kto dziś bowiem pamięta, że był on współtwórcą Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Wrocławskiego albo że zmieniał po 1957 roku rzeczywistość organizacyjną i naukową Uniwersytetu Jagiellońskiego? Więcej, bez znajomości listów nie jesteśmy w stanie szczegółowo odtworzyć życia naukowego filozofa. Bez nich niemal niemożliwe staje się dotarcie do szczegółów jego udziału w niezliczonej wręcz ilości konferencji naukowych. Nie wiemy, czy ktokolwiek dziś jeszcze wie lub pamięta, że filozof podróżował do Stanów Zjednoczonych, a tym bardziej że jego druga podróż za ocean została powstrzymana właściwie tuż przed wejściem na pokład transatlantyku. Tak więc bez sięgnięcia i przeczytania ogromnej korespondencji filozofa, pozostającej najczęściej w rękopisach, nie bylibyśmy w stanie napisać niniejszej biografii.

Oprócz korespondencji wykorzystaliśmy także inne źródła dotyczące życia i twórczości filozofa. Ogromny zbiór informacji stanowi dokumentacja przechowywana w Archiwum Rodzinnym Ingardenów. Poza bogatą korespondencją znajduje się tam cały szereg innych źródeł, chociażby różnego rodzaju zaświadczenia, życiorysy, wnioski, podania, notatki, deklaracje i umowy. Wszystkie one w dużej mierze nie tylko korygują informacje

zawarte w korespondencji, ale także zawierają szereg innych, nowych danych. W części spuścizny Ingardena przechowywanej w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, oprócz korespondencji, znajdują się także inne ważne źródła, jak chociażby rękopisy i maszynopisy poszczególnych wersji prac filozofa. Można tam też odnaleźć materiały, które doskonale oświetlają rodzenie się lwowskiej szkoły Ingardenowskiej, rozbitej brutalnie przez wspólne działanie obu totalitaryzmów. Szczegółowo zostało to przez nas omówione w osobnej monografii *Lwowskie Seminarium Arystotelesowskie Romana Witolda Ingardena z lat 1937–1938* [3]. W naszym omówieniu okresu lwowskiego oparliśmy się też po części na archiwaliach znajdujących się w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego, zwłaszcza w kwestiach dotyczących działalności Ingardena tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej. Z drugiej strony, niektóre wydarzenia z początku pierwszej okupacji radzieckiej Lwowa znalazły swoje odzwierciedlenie w materiale źródłowym przechowywanym w Archiwum Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki. Ważna grupa źródeł dotyczących życia Ingardena znajduje się ponadto w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zgromadzone są tam materiały dotyczące działalności filozofa nie tylko na tej uczelni, lecz także te związane z czasem jego zesłania na Uniwersytet Warszawski. Są też informacje odnoszące się do okresu, gdy już przebywał na emeryturze. Warto też wspomnieć, że grupa źródeł związanych z działalnością Ingardena w roku 1945 znajduje się w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego. Zdecydowaliśmy się jednak całość tych spraw, związanych ze współtworzeniem przez Ingardena Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Wrocławskiego w oparciu o Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, z planami przenosin do Wrocławia oraz zajęciami, które prowadził na nowo utworzonej dolnośląskiej uczelni, omówić w odrębnej monografii *Roman Witold Ingarden we Wrocławiu. Zapomniana historia Uniwersytetu Wrocławskiego z 1945 roku*. W aneksie do tej publikacji opublikowaliśmy część źródeł z Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego [4].

---

[3] Zob. R. Kuliniak, M. Pandura, *Lwowskie Seminarium Arystotelesowskie Romana Witolda Ingardena z lat 1937–1938*, Kęty 2020.

[4] Zob. R. Kuliniak, M. Pandura, *Roman Witold Ingarden we Wrocławiu. Zapomniana historia Uniwersytetu Wrocławskiego z 1945 roku*, Kęty 2020.

Warto przy tym wspomnieć, że niniejsza biografia oraz dwie uzupełniające ją monografie (*Lwowskie Seminarium Arystotelesowskie Romana Witolda Ingardena* oraz *Roman Witold Ingarden we Wrocławiu*), jak również Ingardenowski numer „Ruchu Filozoficznego" [5], stanowią nasz hołd oddany Wielkiemu Filozofowi w pięćdziesiątą rocznicę jego śmierci, w roku ustanowionym przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej Rokiem Romana Witolda Ingardena. Są to także pierwsze efekty działalności Centrum Badań Ingarden powołanego na Uniwersytecie Wrocławskim.

W tym miejscu pragniemy podziękować przede wszystkim wnukowi filozofa, profesorowi Krzysztofowi Ingardenowi, za udostępnienie nam źródeł znajdujących się w Archiwum Rodzinnym Ingardenów. Bez jego wsparcia i zaangażowania, a przede wszystkim inspiracji z jego strony nasza praca na pewno by nie powstała. Dziękujemy również innym osobom zaangażowanym w nasz projekt. Podziękowania nasze kierujemy w stronę byłej już dyrektor Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie doktor Rity Majkowskiej, która służyła nam zawsze dobrą radą i wiele się od niej nauczyliśmy. Pragniemy też podziękować byłemu już dyrektorowi wspomnianego archiwum, doktorowi Adamowi Górskiemu, za pomoc i udostępnienie złożonych tam zbiorów archiwalnych. Słowa podziękowania kierujemy w stronę profesor Barbary Judkowiak, z którą prowadziliśmy liczne rozmowy i konsultacje w sprawie relacji wiążących Ingardena z Izydorą Dąmbską. Jej wiedza i pomoc są nie do przecenienia. Dziękujemy także przedstawicielom lwowskich instytucji naukowych i kulturalnych, którzy umożliwili nam dostęp do źródeł ogromnie wzbogacających naszą wiedzę na temat życia Ingardena. Składamy serdeczne podziękowania Pani Irynie Martens, dyrektor Państwowego Archiwum Okręgu Lwowskiego, oraz Pani Lubow Biłas, zastępcy dyrektora tegoż archiwum; Pani Dianie Pelc, dyrektor Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie, oraz Pani Ołesi Stefanyk, zastępcy dyrektora tegoż archiwum; Panu Wasylowi Kmetowi, dyrektorowi Naukowej Biblioteki Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki; Panu Mykole Ilkiw-Swydnyckiemu, kierownikowi Oddziału Rękopisów, Starodruków i Rzadkich Książek imienia F.P. Maksymenki tejże biblioteki, oraz Panu Wasylowi Gerunowi, kierownikowi Archiwum Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki. Dziękujemy również bardzo profesorowi Gościwitowi

[5] Zob. „Ruch Filozoficzny", *W pięćdziesiątą rocznicę śmierci Profesora Romana Witolda Ingardena*, R. 76, 2020, nr 1.

Malinowskiemu za konsultację filologiczną. Wreszcie słowa podziękowania kierujemy jeszcze raz w stronę profesora Czesława Głombika, który sprowokował niejako nasze badania i zawsze służył nam dobrą radą.

Wrocław, 18 sierpnia 2020 roku

Wprowadzenie

Filozofia we Lwowie, bezpośrednio po odejściu na zasłużoną emeryturę Kazimierza Twardowskiego i Mścisława Wartenberga, zaczęła opierać się na dwóch filarach. Tworzyli je wspólnie, choć zawsze rywalizujący ze sobą na polu uniwersyteckim, Kazimierz Ajdukiewicz i Roman Witold Ingarden.

Ajdukiewicz nowe warunki pracy we Lwowie przyjął z niepokojem. Nie potrafił zaadaptować się do nowej sytuacji. Zależność od Twardowskiego była dla niego jak pępowina łącząca dziecko z matką. Daje się to zauważyć w sferze osobistej, organizacyjnej i dydaktycznej. Namaszczony przez Twardowskiego na następcę we lwowskiej filozofii, pozostawał w dalszym ciągu pod wpływem swojego dawnego zwierzchnika i kreatora wszelkich działań we lwowskiej filozofii. Zasięgał u niego porad w niemal każdej sprawie. W jednym z wpisów w *Dziennikach* Twardowskiego czytamy:

> Byłem u Kazika, ale rozmowę o sprawach jego osobisto-uniwersyteckich przerwało nam przyjście Banacha. […] Po kolacji przyszedł Kazik kontynuować rozmowę w południe przerwaną [1].

Inaczej było w przypadku Ingardena. Adaptacja do nowych warunków przychodziła mu zdecydowanie łatwiej. Przejmując katedrę po Wartenbergu, realizował własne marzenia o nauczaniu we Lwowie filozofii według zasad wyuczonych od mistrzów dydaktyki filozofii z Getyngi oraz Fryburga. Wpływ Adolfa Reinacha dał się wyraźnie odczuć w sposobie prowadzenia ćwiczeń filozoficznych. Ingarden pamiętał zarówno zajęcia z Kanta, jak

[1] K. Twardowski, *Dzienniki*, cz. I: *1915–1928*, cz. II: *1928–1936*, do druku przygotował, wprowadzeniem i przypisami opatrzył R. Jadczak, Toruń 1997, cz. II, wpis z 14 listopada 1933 roku, s. 313. Zob. też wpisy z 25 lutego 1934 roku, s. 329, z 25 kwietnia 1934 roku, s. 338, czy też z 2 maja 1934 roku, s. 339. Podobnych wpisów dotyczących działalności spółki lwowskiej „Ajdukiewicz–Twardowski" jest oczywiście znacznie więcej.

i słynne polemiki na temat ruchu u Zenona z Elei [2]. W obszarze seminaryjnym dominował zaś styl i potęga słowa Edmunda Husserla. Ingarden starał się wprowadzić do filozofii lwowskiej zasady pracy fenomenologicznej, polegającej z jednej strony na doskonałej znajomości tekstu źródłowego, a z drugiej na nieustającej medytacji. Miał nieustannie przed oczami obraz Husserla, chodzącego i medytującego w swoim przeszklonym gabinecie [3]. Pamięcią wracał też do rozmów z Edith Stein, która precyzyjnie wskazywała i poprawiała błędy w jego doktoracie oraz kolejnych pracach.

Przejście na emeryturę Twardowskiego i Wartenberga okazało się szansą dla Ingardena na pełną niezależność i wejście w Kantowskim rozumieniu w okres pełnoletności. Mógł wreszcie zdecydować sam o wyborze tematów poruszanych na zajęciach ze studentami. W latach 1934–1938 zaczął we Lwowie tworzyć niezależne pole dla działalności własnej szkoły naukowo-dydaktycznej [4]. Jej podstawą były, dziś niestety zapomniane, czwartkowe seminaria estetyczne [5]. Od końca lat dwudziestych poprzedniego stulecia filozof prowadził seminarium filozoficzne, gdzie próbował łączyć elementy fenomenologii z akcentami estetycznymi. W początku lat trzydziestych

---

[2] Zob. Notatki R.W. Ingardena: *»Ruch – dyskusja z Reinachem«, wiosna 1914*, w: Archiwum Nauki Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: ANPAU], K III-26, j. 11.

[3] Zob. R.W. Ingarden, *Moje wspomnienia o Edmundzie Husserlu*, „Studia Filozoficzne", nr 2 (183), 1981, s. 22, przyp. 25. Czytamy tam: „Widziałem kiedyś Husserla przez oszklone drzwi jego gabinetu, gdy pracował zupełnie sam. Widziałem, jak niespokojnie chodził po pokoju, jak żywo gestykulował, siadając od czasu do czasu przy biurku, żeby zanotować kilka słów, a potem zrywał się i chodził po pokoju, jak gdyby próbował przezwyciężyć pewne przeszkody. Robił wrażenie, jak gdyby myślenie wzgl. dokonywanie wglądów dużo go kosztowało. W rozmowie nie miało to wcale miejsca. Zapominał on w pewnym stopniu tego, do kogo mówił, którego obecność nie przeszkadzała mu, lecz przeciwnie, powodowała, że z pewną łatwością znajdował słowa i sformułowania, których często w trudnych sytuacjach problemowych nie było tak łatwo znaleźć".

[4] Szerzej na ten temat piszemy w książce *Lwowskie Seminarium Arystotelesowskie Romana Witolda Ingardena z lat 1937–1938*, „III. Lwowska Szkoła Ingardenowska *in statu nascendi*. Uczestnicy Seminarium Arystotelesowskiego Romana Witolda Ingardena", s. 34–81.

[5] Zob. zachowane w Archiwum Romana Ingardena protokoły z tych seminariów. Obecnie są one przechowywane z zbiorach Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. Zob. Protokoły z posiedzeń seminarium filozoficznego (estetycznego) wyższego Romana Witolda Ingardena (Lwów 1934–1938), w: ANPAU, K III-26, j. 65.

SPIS TREŚCI

Przedmowa 7
Wprowadzenie 12

„Jestem filozofem świata” (Κόσμου φιλόσοφός ειμι)
Roman Witold Ingarden (1893–1970)

Część II: 1939–1970

I. FILOZOFIA LWOWSKA PO ŚMIERCI KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO 27
II. OSTATNI ROK PRZED WOJNĄ 37
III. KRAKOWSKIE PROPOZYCJE I KOLEJNE SPRAWY LWOWSKIE 54
IV. UWAGA, UWAGA, NADCHODZI… 76
V. POD SOWIECKĄ OKUPACJĄ 82
VI. POD OKUPACJĄ NIEMIECKĄ 96
VII. UCIECZKA ZE LWOWA 123
VIII. POJADĘ DO KRAKOWA! 134
IX. A MOŻE OSIEDLĘ SIĘ WE WROCŁAWIU? 138
X. ZOSTAJĘ W KRAKOWIE! 183
XI. „CZERWONA PROFESURA” 201
XII. JADĘ DO RZYMU! 208
XIII. TERAZ ZOBACZĘ PARYŻ! 214
XIV. ZNOWU W POLSCE 218
XV. WYJDZIE WRESZCIE *SPÓR O ISTNIENIE ŚWIATA* 222
XVI. KONFERENCJA W ZAKOPANEM 225

XVII. PIERWSZE PROBLEMY Z KOMUNISTYCZNĄ WŁADZĄ ... 237
XVIII. KOLEJNE KŁOPOTY ... 246
XIX. POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE „BEZ TWARDOWSKIEGO” ... 269
XX. PIERWSZE SYNDROMY ZAMACHU NA POLSKĄ FILOZOFIĘ ... 274
XXI. HIOB ... 282
XXII. CIERPKIE JABŁKA ... 295
XXIII. WIELKIE UPOKORZENIE ... 307
XXIV. ATAK „TYGRYSA” ... 318
XXV. ZABAWA W KOTKA I MYSZKĘ ... 322
XXVI. MARKSIŚCI W KRAKOWIE ... 332
XXVII. PREZENT OD ADAMA SCHAFFA ... 342
XXVIII. KOLEJNE ZMIANY ... 351
XXIX. ATAKI PARTYJNE I PRACA W „BIBLIOTECE KLASYKÓW FILOZOFII” ... 357
XXX. NOWA INSTYTUCJA NAUKOWA I DALSZA PRACA W „BIBLIOTECE KLASYKÓW FILOZOFII” ... 366
XXXI. DRUGI ATAK „TYGRYSA” ... 378
XXXII. SPRAWA HOLLANDA ... 390
XXXIII. POD LUPĄ WARSZAWSKICH MARKSISTÓW ... 397
XXXIV. OSIEROCONY UNIWERSYTET ... 404
XXXV. KOLEJNE SPORY Z LISSĄ ... 427
XXXVI. DALEJ W „BIBLIOTECE KLASYKÓW FILOZOFII” ... 435
XXXVII. KONFERENCJE I ODCZYTY ... 445
XXXVIII. „WSTĘP” KOŁAKOWSKIEGO DO LEIBNIZA ... 452
XXXIX. ZNOWU „BIBLIOTEKA KLASYKÓW FILOZOFII” ... 459
XL. PRZEZ WIEDEŃ DO WENECJI I PARYŻA ... 465
XLI. WIELKI POWRÓT ... 473
XLII. WALKA O IZYDORĘ DĄMBSKĄ ... 481
XLIII. NARESZCIE WRACAM DO DOMU! ... 489
XLIV. ZMIANY NA UNIWERSYTECIE JAGIELLOŃSKIM ... 495

XLV. MARBURG I DALSZE REFORMY UNIWERSYTECKIE 515
XLVI. W GETYNDZE, WENECJI I PADWIE 528
XLVII. DZIEKAN 532
XLVIII. ZNOWU W PARYŻU 542
XLIX. PODRÓŻ PRZEZ ATLANTYK 544
L. ZNOWU NA RODZINNEJ ZIEMI 556
LI. PRZED EMERYTURĄ
ZOBACZYŁEM WRESZCIE GRECJĘ! 559
LII. MONTPELLIER I CODZIENNOŚĆ NA UNIWERSYTECIE ... 572
LIII. TYBINGA I RZECZYWISTOŚĆ DNIA POWSZEDNIEGO 584
LIV. IDĘ NA EMERYTURĘ 590
LV. JESTEM EMERYTEM! 601
LVI. CO JA TERAZ BĘDĘ ROBIŁ? 605
LVII. NA DOBRY POCZĄTEK
WIELKA BRYTANIA I HOLANDIA 609
LVIII. Z WIZYTĄ U PRZYSZŁEGO PAPIEŻA
I SPRAWA DĄMBSKIEJ 613
LIX. AMSTERDAM I NA ZAMKU SCHWÖBBER 619
LX. KILKA SPRAW KRAJOWYCH 627
LXI. DO OSLO PO RAZ PIERWSZY 640
LXII. ZNOWU PARYŻ 642
LXIII. DO LEUVEN 644
LXIV. WYKŁADY W OSLO 652
LXV. TYM RAZEM W LIÈGE 656
LXVI. KRÓTKO U KARDYNAŁA KAROLA WOJTYŁY
O EDITH STEIN 664
LXVII. NAGRODA HERDERA 666
LXVIII. NIEUDANY KONGRES W UPPSALI.
JADĘ DO WIEDNIA 672
LXIX. A MOŻE BY TAK JESZCZE RAZ SKOCZYĆ
ZA OCEAN ATLANTYCKI? 681
LXX. NON OMNIS MORIAR 695

Aneks 700
Podstawowe daty z życia Romana Witolda Ingardena na podstawie dokumentów znajdujących się w posiadaniu jego syna, Romana Stanisława Ingardena 705
Bibliografia 713
Zusammenfassung 814
Fotografie 817
Indeks osób 845